

18. Czeitschner S. Discourse, hegemony and polyglossia in the judicial system of Trieste in the 19th century // Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire / Ed. Rosita Rindler Schjerve / Susanne Czeitschner. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P.69–105.

19. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Desember 1910 im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern. 1. Heft. Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. – Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1912, 72* s., 137 s.

20. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Desember 1910 im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern. 2. Heft des ersten Bandes. – Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1914, 53* s., 103 s.

21. Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire / Ed. Rosita Rindler Schjerve. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003. – 351 p.

22. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – obywatel – prawo / A. Dziadzio. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. – 312 s.

23. Fellerer J. Discourse and hegemony: The case of the Ukrainian language in Galicia under Austrian rule (1772–1914) // Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire / Ed. Rosita Rindler Schjerve / Jan Fellerer. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P.107–166.

24. Marác L. Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice / László Marác // Jezikoslovlje. 2012. – 13.2. – P.269–298.

25. Rozporządzenie Ministrów, Spraw Wewnętrznych, Wyznań i Oświecenia, Sprawiedliwości, Skarbu, Handlu i Rolnictwa, tudzież Obrony krajowej i Bezpieczeństwa publicznego z d. 5. Czerwca 1869. roku, l. 2354., dotyczące języka urzędowego c. k. Władz, Urzędów i Sadów w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w służbie wewnętrznej i w korespondencji z innemi władzami // Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. – Rocznik 1869. – Lwów: Z ces. król. galicyjskiej Drukarni rządowej, 1869. – S.67–69.

26. Ustawa o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestw Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim // Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. – Rocznik 1867. – Lwów: Z ces. król. galicyjskiej Drukarni rządowej, 1867. – S.21–23.

27. Ustawa z dnia 15. lutego 1905 zmieniająca niektóre postanowienia ustawy z dnia 22. czerwca 1867 Dz. u. kr. Nr. 13. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim // Dziennik urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. Redagowany w c. k. Radzie szkolnej krajowej. – Lwów, 1905. – S.477–478.

28. Ustawa z dnia 9. kwietnia 1907, o języku urzędowym władz autonomicznych // Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. – Rocznik 1907. – Lwów: Z drukarni Władysława Lozińskiego, 1907. – S.39–42.

29. Wallnig T. Language and power in the Habsburg Empire: The historical context // Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire / Ed. Rosita Rindler Schjerve / Thomas Wallnig. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P.15–32.

30. Zasadnicza ustawa państwowa z dnia 21 Grudnia 1867 r., o ogólnych prawach obywateli Państwa dla królestw i krajów // Przekłady Ustaw, Rozporządzeń i Obwieszczeń z Dziennika Praw Państwa dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego. Rocznik 1867. – Lwów: Z ces. król. galicyjskiej Drukarni rządowej, 1867. – S.491–495.

Kazakevych O. M., Ph. D. in History, associate professor at the department of history and ethnic policy of the National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), o.kazakevich@gmail.com

Ethnic policy of the Austro-Hungarian Empire towards the Ukrainian language

The article reveals the Austro-Hungarian Empire's linguistic policy towards the Ukrainian language in Galicia, Bukovyna and Transcarpathian area. The author states that the linguistic policy of both Cisleithania and Transleithania based itself on the principles of the article 19 of Constitution of 1867, which guaranteed the equality for all the languages. However, its application largely depended on the

regional laws. In Galicia and Bukovyna these laws defined Ukrainian as a regional language and, at the same time, provided a status of the administrative language for the Polish. This norm guaranteed the usage of Ukrainian in education, research work, publishing, theater. However, it narrowed significantly its usage in the public administration and courts. Thus, in general, the linguistic policy of Cisleithania towards Ukrainian was much more loyal comparing to the one of Transleithania, where the local authorities implemented the project of the Great Hungarian nation and, therefore, made efforts to integrate the Ukrainian speaking population into the Hungarian cultural and linguistic space.

Keywords: Austro-Hungarian empire, linguistic policy, Ukrainian (Ruthenian) language, regional language, administrative language, Austro-Hungarian Constitution of 1867, tolerance, magyarization.

* * *

УДК 94:39(438+477)«1920/1930»

Чернега П. М.,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства
Факультету історичної освіти, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), kafetno@ukr.net

Фесенко В. В.,

аспірантка кафедри етнології та краєзнавства
Факультету історичної освіти, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), victoria.fesenko@gmail.com

Адміністративно-територіальний устрій ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНШИНИ В УСРР (1923–1932 РР.)

Наукове повідомлення присвячене дослідженню соціально-правового статусу польської етнічної меншини, її адміністративно-територіальному устрою та органам місцевого самоврядування в УСРР у 1920–1930-ті рр. Розглянуто шляхи, форми та методи реалізації цієї політики; проаналізовано функціонування системи спеціальних державних органів у справах польської етнічної меншини. Розглянуто труднощі, що виникали під час впровадження національної політики. З'ясовано, що у досліджуваній період польські ради створювалися згорі і штучно, прослідковано динаміку виокремлення рад. Автори прийшли до висновку, що діяльність більшовицької польської сільської рад була слабо пов'язана з інтересами селян, вони не виступали їхніми захисниками, не спиралися на них, а зводили роботу до виконання директив вищих органів влади. У ході дослідження також з'ясовано, що залучення польського населення до будівництва соціалізму в УСРР радянська влада створювала партійно-адміністративний апарат.

Ключові слова: коренізація, національна політика, польська етнічна меншина, адміністративно-територіальний устрій.

Одним із найбільш суперечливих, дискусійних та малодосліджених періодів в історії національних і культурних зв'язків українського та польського народів є 20–30-ті роки ХХ ст. Саме ця доба в історії України і Польщі, їх міжнародних зв'язків була перенасичена ідеологічними штампами та перекрученнями, що перешкоджало об'єктивному аналізу історичних процесів. Сьогодні, маючи можливість вивчити широку джерельну базу, необхідно комплексно, об'єктивно та різнобічно розкрити події цього значимого періоду у житті двох сусідніх народів.

Етнокультурний розвиток українського народу в умовах відновлення державної незалежності засвідчив актуальність оптимізації, вироблення зваженої внутрішньої, зокрема національної політики з урахуванням досвіду та уроків історичного минулого окремих країв компактного проживання представників різних етносів.

Зростання інтересу науковців і широкої громадськості до історії і трагічної долі українського народу

й представників інших етносів України стало характерною ознакою нашого героїчного сьогодення, рішучих дій суспільства на шляху європейської інтеграції. Вивчення досвіду національно-культурної політики державних утворень на території України по відношенню до представників етнічних груп загалом і польської національної меншини, зокрема, яка налічує понад 140 тис. осіб є безперечно актуальним й суспільно значимим. За умов боротьби нашого народу з російськими агресорами і сепаратистами на Донбасі, у Криму, й тимчасово окупованими частинами територій Донецької і Луганської областей України та розпалення Росією ворожнечі й підривної діяльності на всій території держави.

Перші вітчизняні публікації, що висвітлювали долю поляків України у 1930–х рр. з'явилися на початку 1990–х рр. Визнання наукової громадськості отримали дослідження польської національної меншини, результати яких відображені у працях Т. Єременко. Дослідниця розкриває питання розселення поляків, їх участі у створенні та розвитку радянської системи, у кооперації, ставлення поляків до колективізації. Велику увагу авторка приділила історії створення польського національного району імені Ю. Мархлевського на Житомирщині у 1925 році.

Критично оцінюється становище польської етнічної меншини у працях О. Я. Калакури.

У другій половині 1990–х рр. виходить ряд ґрунтовних монографій з історії етнічних громад України. У них громадський рух національних меншин висвітлюється опосередковано, у контексті суспільно-політичного розвитку певної етнічної громади. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які комплексно й системно вивчають питання соціально-економічних, політичних та культурних перетворень 1920–х – першої половини 1930–х рр. у середовищі національних меншин УСРР, у тому числі й поляків, суттєво вирізняються праці дослідниці Л. Якубової, якій належить низка монографій та статей з цього кола проблем. Дослідниця здійснила цінні історіографічні й джерелознавчі спостереження та узагальнення щодо долі етнічних меншин у період 1920–х – першої половини 1930–х рр. та національної політики радянської влади, критично розглянула праці і про польську людність, дослідила польську меншину у контексті політичного, соціально-економічного та культурного життя інших національних груп УСРР в 1920–х – першій половині 1930–х років.

Знаковою у дослідженні кола питань, що стосуються життєдіяльності поляків, стала монографія польського вченого М. Іванова «Поляки у Радянському Союзі у 1921–1939 рр.». У цій роботі подано системний виклад становища польської національної меншини в СРСР упродовж двадцяти років, висвітлено політику більшовицької адміністрації щодо цієї національності тощо. Також заслуговує на увагу праця «Перший покараний народ. Поляки у Радянському Союзі у 1921–1939 рр.», у якій продовжено вивчення зазначеного кола питань.

Загалом можна відзначити, що незважаючи на зростання в останні роки обсягу новітньої історичної літератури, багато питань з історії польської національної меншини, як свідчать нові історіографічні дослідження, залишилися недостатньо висвітленими в історіографії.

Мета даного дослідження полягає у тому, щоб, спираючись на документи і матеріали архівів, опубліковані джерела й результати наукових досліджень, розкрити основний напрям, засади, зміст й особливості національної політики радянської влади щодо польської етнічної меншини УСРР у 20–30–х рр. XX ст.

Поставлена мета вимагає вирішення наступного завдання: з'ясувати соціально-правовий статус польської етнічної меншини та показати її адміністративно-територіальний устрій і роботу органів місцевого самоврядування.

Під час формування основ національної політики, чималу роль відіграв еміграційний досвід В. І. Леніна, його захоплення швейцарською системою територіального самоуправління. Ленін, котрий провів там більшість часу з майже вісімнадцятилітньої еміграції вважав, що ідеальне з точки зору держави буржуазне розв'язання національної проблеми може бути – з відповідними корективами – використання в умовах соціалістичної держави. Швейцарські кантони, достатньо великі автономні адміністративно-територіальні одиниці, повинні були слугувати як зразок. Проте, в умовах СРСР вони повинні були відповідати складним національним стосункам [17, с. 15].

Центральні державні установи під час контактів з представниками національних меншин повинні були послуговуватись їхньою мовою.

Було розвинуто трирівневу систему автономії. Групи осіб, що нараховували понад 100 тис. і проживали на компактній території, мали утворити автономні республіки, а понад 10 тис. – автономні райони. Національні сільські ради було створено у кластерах, що населяли понад 500 осіб однієї національності [17, с. 15–16].

В історії відомий лише один приклад реалізації першого ступеню автономії – то була проголошена 19 листопада 1918 року, як одна з перших, Радянська Автономна Республіка Надволжанських німців. Другий та третій ступені були досить широко розповсюджені. Наприклад, на території України у 1931 р. існувало 14 автономних районів (7 німецьких, 3 болгарські, 3 грецькі та 1 польський). При цьому кількість національних сільрад перевищувала тисячу [17, с. 16].

Під час створення усіх ступенів системи неухильно дотримувались національно-територіального принципу. Жодному з народів не дозволялося організувати автономію, у тому числі й етнічній групі, не спираючись на певну територію, хоча такі ініціативи часом траплялися.

Створення національних адміністративно-територіальних утворень відбувалося під гаслами національного відродження. Це мало б стати важливою складовою політизації етносу. Однак, більшовицький уряд СРСР жорстокими заходами та репресіями проти ідеологів і керівників національно-визвольних змагань деполітизував націоналістичні рухи у республіці та припинив їхнє критичне зростання вже на початку 1930–х років.

Починаючи з 1921 р., тобто від моменту підписання Ризького договору між Польщею і СРСР, життя поляків в УСРР повністю контролювалося органами радянської влади і правлячої партії. Було створено Польське бюро при наркоматі освіти республіки, яке очолив С. Вальденберг

[8, арк. 14]. Комуністи вважали, що найкращим методом «радянзації» польського населення стане виділення національних адміністративно-територіальних одиниць, створення навчальних закладів з викладанням дисциплін польською мовою, а також запровадження інших заходів для забезпечення його національно-культурних інтересів. З 1923 р. в Україні розпочалося впровадження системи національно-територіального районування. Відповідно до неї у місцевостях, де компактно проживали представники національних меншин, створювалися національні адміністративно-територіальні одиниці (районні, селищні та сільські ради). Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) постановою від 19 лютого 1925 р. «Про низове районування» встановив, що у випадку виділення таких структур норма населення зменшується вдвічі, тобто для організації сільської ради замість 1 тис. мешканців потрібно 500, а для районів замість 25 тис. – лише 10 тис. людей [5, с. 313]. На рубежі 1920–1930-х рр. за числом сільських рад, створених представниками національних меншин в Україні, польські були на третьому місці (148) після російських (404) та німецьких (251) [16, с. 123].

У 1925 р. у місцевостях, де переважало польське населення, за постановою РНК УСРР від 29 серпня 1924 р. були створені польські національні сільські ради. Враховуючи населення Молдавської АРСР, що входила до складу України, у 1925 р. у республіці налічувалося 64 польські ради. Наступного року їх було вже 129, у 1927 р. – 139, 1931 р. – 164. Переважна більшість національних сільських рад і районів виникла у західних областях, на Поділлі, проте створювались вони й в інших місцевостях, наприклад, на півдні України. На території Лепетиського та Н-Сірагоського районів сучасної Херсонської області діяли три польські сільради, на території яких проживало 1930 поляків. Була створена окрема сільрада у селі Киселівка Снігурівського району на Миколаївщині, де проживало 1369 поляків [11, арк. 11, 52]. Польські сільські ради, охоплювали 155 тис. жителів, з яких 113 тис. були етнічними поляками (73% їх загальної чисельності) [3, с. 52]. Проте, лише 24% поляків УСРР були охоплені національними адміністративними структурами. 126 польських сільрад знаходилися в українських районах, а 1928 р. було додатково створено 5 змішаних українсько-польських рад. Тобто більшість польського населення не мала своїх національних рад. Створення системи польських сільрад ставило за мету якомога скоріше й досконаліше втілити на практиці більшовицьку політику соціалізації, залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків [15, с. 81].

У цей період (1925 р.) був створений єдиний в Україні польський національний Мархлевський район Волинської округи. На його території, до складу якої входило 107 сіл, проживали 41 тис. мешканців, із яких 73% становили поляки, 8% – німці, 2% – євреї. Голів сільських рад Мархлевського району у 1931 р. було 34, серед них 25 були поляками, 7 – українцями, 2 – німцями, 1 – євреї [15, с. 52–53]. Центром району було призначено селище Мархлевськ (раніше мало назву Довбиш), назване на честь польського комуніста Ю. Мархлевського.

Хоча Мархлевський район розміщувався серед боліт і чагарників, був далеко від промислових центрів та шляхів сполучень, проте завдяки різносторонній

матеріальній допомозі місцевої і центральної влади та ентузіазму його жителів, він почав досить успішно розвиватися.

Серед представників польської меншини Мархлевщину називали не інакше як «наша польська Республіка Рад». До польського національного району була уважною тодішня преса, сюди привозили делегації з Москви та з Харкова, сюди приїздили депутати Польського Сейму, які ознайомилися з досягненнями радянської національної політики.

Під час впровадження національної політики виникали й певні труднощі. Більшовицька політика коренізації/українізації, попри декларовану формальну рівність усіх національностей, на перших порах надавала більше можливостей українській більшості регіону, враховуючи її чисельне домінування. Звідси наявність певних неантагоністичних суперечностей між місцевими українцями й поляками – часом траплялися прояви супротиву до відкриття польських шкіл, заперечення наявності українських поляків («поляки – це ті, які у Польщі»), відмова у виготовленні печаток польською мовою тощо.

Окрім суперечностей в освітній сфері, упродовж 1924–1925 рр. траплялися випадки негативного ставлення до створення польських рад зі сторони апарату українських сільрад, виконкомів, сільських громад. Іноді українське населення висловлювало своє небажання приєднуватися до польської сільради, й навпаки – частина селян-поляків наполягала на створенні «чистих польських рад». В цілому ж створення польських рад певною мірою притлумлювало національні суперечності.

Після визначення лінії по відношенню до польської етнічної меншини у місцях її компактного проживання швидкими темпами почала зростати кількість польських національних сільрад. Існуючі національні сільради охоплювали третину всіх поляків, які проживали в Україні згідно з офіційними даними. Центральні органи влади приділяли їм багато уваги.

Як свідчать документи архівів, зокрема інструктивний лист ЦКНМ «Про виділення однорідних у національному відношенні адміністративно-територіальних одиниць в місцевостях проживання польського населення» [9, арк. 61–62] (1924 р.), у ряді випадків польські ради створювалися згори і штучно навіть у селах з невеликою перевагою поляків, без урахування думки інших односільчан. Про динаміку виокремлення польських сільрад можна судити з таких даних: 1925 р. – 64 одиниці, 1927 р. – 139, 1929 р. – 150, 1931 р. – 164. При цьому слід мати на увазі, що навіть у 1931 р. вони охоплювали не більше третини польського населення УСРР, яке у своєму загалі не бачило доцільності їхнього створення. Тим більше, воно розчаровувалося недемократизмом і заорганізованістю зверху виборів, масовим позбавленням виборчих прав, що створювало атмосферу політичної та соціальної напруги. ЦК КП(б) У, а також губкоми партії приймали спеціальні ухвали щодо посилення партійного керівництва виборами до місцевих рад, направляли своїх уповноважених на місця для проведення виборчої кампанії, насамперед у районах, заселених національними меншинами. Зокрема, на Поділлі ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У направили М. Калініна, Д. Мануїльського, Г. Петровського та інших. За маршрутом Жмеринка–Вінниця–Проскурів–

Кам'янець–Подільський було відіслано інструкторсько–агітаційний потяг на чолі з Г. Петровським, учасники якого взяли участь у роботі повітових з'їздів рад, виступали на зборах, мітингах, знайомилися з настроями населення, за допомогою озброєних спеціальних загонів вели боротьбу проти сил опору.

У відповідь на заклик поляків–делегатів на ІХ Всеукраїнському з'їзді рад у 1925 р. до діяльної співпраці з радянською владою 53,9% поляків з–поміж числа внесених до списків виборців прийняли участь у виборах 1925–1926 рр. [14, арк. 54], ці показники були вищими за участь чехів, німців та євреїв. Серед поляків, обраних членами місцевих рад, 15,8% становили жінки (по Україні – 9,3%) [13, арк. 8]. Відповідно до перепису населення 1926 р. поляки становили 1,6% усіх жителів Української Радянської Республіки, тож їхня репрезентативність у виборних органах була досить високою та мала тенденцію до зростання, особливо на вищих щаблях. Аналізуючи цифрові показники, слід враховувати, що радянська виборча система мала формальний, здебільшого пропагандистський і показний характер, не забезпечувала демократичний вияв волі і свобод громадян. Про формалізм під час проведення виборів говорить, зокрема, виступ П. Пржигорської на першій Коростенській конференції жінок від національних меншин, на якому вона заявила: «Я обрана до сільської ради, але на засідання мене зовсім не кличуть» [1, с. 171–172].

На підставі проведення обстеження польських сільських рад польською секцією ЦКНМ у 1926–1927 та інших роках, а також наявності відповідних матеріалів, що це засвідчують, можна дійти висновку, що діяльність більшості з них була слабо пов'язана з інтересами селян, вони не виступали їхніми захисниками, не спиралися на них, а зводили роботу до виконання директив вищих органів влади, займалися проведенням хлібозаготівель, страхуванням, державними позиками та податками, збиранням компромату на місцевих жителів. Пріоритет класового підходу під час проведення виборів голів і секретарів, членів виконкомів польських сільрад, президії Мархлевського районного виконавчого комітету призводив до того, що до влади приходили здебільшого малоосвічені люди, ущемлені своїм соціальним походженням або становищем, готові до вислужування перед начальством, до зловживання службовими правами.

У грудні 1927 р. під час підготовки доповіді для розгляду на президії ВУЦВК питання про роботу сільських рад було обстежено Мар'янівську, Слободо–Чернецьку та Ново–Заводську ради Мархлевського району. Як зазначалося у документі, постійні комісії сільрад засідань не проводили, не мали активу, практикувалася кооптація членів виконкомів.

Важлива роль у політизації сільрад відводилася курсам і семінарам для їхніх голів та секретарів, що проводилися за рішенням ВУЦВК і РНК України. Про значення, яке їм надавалося, свідчить привітання голови ВУЦВК Г. Петровського, надіслане 18 червня 1927 р. слухачам курсів перепідготовки секретарів єврейських і польських сільрад у Києві [12, арк. 76]. У програмі курсів були вузлові питання державного будівництва, практики роботи сільрад, удосконалення мовної підготовки та діловодства і, звичайно, значне місце відводилося

вивченню марксизму–ленінізму. Подібні курси проводилися й на місцях. У 1930 р. у Житомирі пройшли перепідготовку 65 працівників польських сільських рад. Крайній досвід роботи польських сільрад поширювався як за допомогою преси, так і шляхом проведення районних конференцій. Зокрема, у Кам'янецькій окрузі було проведено 13 конференцій і всі вони розглядалися як активна форма «радянзації» села [6, арк. 91а].

У матеріалах архівів і преси проглядається насадження бюрократично–адміністративних методів, доведення до абсурду регламентації, встановлення тотального контролю за роботою голів і секретарів сільських рад з боку вищих партійно–державних структур. Абсолютизація класового підходу до формування рад вела до зниження професіоналізму державної роботи. Пряме втручання партійно–державних структур у хід виборів, контроль за діяльністю виборчих комісій подавалися як боротьба проти «засмічування кадрів рад ворожими елементами» [1, с. 174].

З вивчення преси й архівних документів стає очевидним, що ситуація в польських сільрадах за межами Мархлевського району була ще гіршою. Особливо почала занепадати їхня робота з розгортанням колективізації та переорієнтацією національної політики ВКП(б). Звужувалися функції рад як органів місцевої влади, замість постійно діючих комісій створювалися секції, що наділялися адміністративними правами. Дедалі частіше правління колгоспів стали підмінити сільради, переймати їхні функції.

Вже починаючи з 1933 р. ставлення до польських сільрад помітно змінюється, дедалі частіше на їхню адресу звучать звинувачення у шкідництві, опортунізмі та націоналізмі. Аналізуючи причини поступового затухання національного пробудження представників польської меншини, зниження інтересу верхів до національних адміністративно–територіальних одиниць, можна дійти висновку, що це була реакція на жорсткий опір польських селян сталінській колективізації. Польські сільради стали звинувачуватися у правокоркульському ухилі, саботажі радянської влади, що зумовило згорання їхньої роботи, а згодом й ліквідацію.

Незважаючи на те, що під час створення низових польських адміністративних одиниць враховувався національний момент, вони розглядалися лише як самоврядні органи «пролетарської влади», а не як органи національно–персональної автономії. Радянська адміністративна система насаджувала жорстку модель їхньої роботи, прискіпливу правову регламентацію. Органи влади польських національно–адміністративних одиниць не відрізнялися за своєю структурою і компетенцією від аналогічних органів влади УСРР. Специфіка їх діяльності полягала лише у задоволенні потреб польського населення у сфері мови й культури загалом, що значно звужувало національну специфіку діяльності та існування таких органів.

Радянська влада для залучення польського населення до будівництва соціалізму в УСРР створювала партійно–адміністративний апарат. У квітні 1921 року почав діяти Відділ з національних справ при Народному комісаріаті внутрішніх справ УСРР, а у серпні – Рада національностей Народного комісаріату освіти УСРР.

У 1921 р. при ЦК КП(б)У було створено Польське бюро, яке функціонувало до 1931 р. До його складу

входили С. Конарський (завідуючий), Ф. Матушевський, Е. Свіонтек, Б. Рапорт, М. Свіонтек, а також І. Лонштейн. Польські бюро діяли при губернських партійних комітетах, зокрема, Харківському, Катеринославському, Одеському, Чернігівському, Волинському та Подільському.

Роботу з національними меншинами в УСРР проводили спеціальні органи, створені у системі наркоматів внутрішніх справ і освіти. У квітні 1924 р. було ліквідовано відділ з національних справ НКВС УСРР й створено Центральну комісію національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК з польською секцією, що проіснувала до 1941 р. При радах працювали спеціальні польські відділи, секції, комісії. ЦКНМ брала участь у розробці законодавчих актів, що стосувалися питань національних відносин, а також у діяльності органів влади щодо забезпечення потреб представників різних етносів [2, с. 6]. Проте, РКП(б) на перший план ставила інше завдання – укоренитися в національних республіках, зміцнити свій вплив на них, готувати з місцевого населення працівників партійних і радянських органів. Тому польська автономія в Україні, організована на комуністичних засадах, розглядалася більшовиками як «найкраща зброя, яку Комуністична партія Польщі отримає для боротьби з польським імперіалізмом» [19, с. 42]. Натомість, більшовики вважали національні мови та освіту зброєю контрреволюції, тому намагалися їх використати і перетворити у «знаряддя комуністичної освіти трудових мас» [5, с. 110–114].

У Центральному комітеті національних меншин України існувала певна структура адміністративного апарату, зокрема, керівний центр, що складався з голови і п'яти членів, відповідальних за окремі національні напрямки: єврейський, польський, німецький, болгарський і грецький.

Паралельно були створені спеціальні органи для роботи з представниками різних національностей і при партійних органах. У 1921 р. було прийнято Положення про національні секції у партійних комітетах КП(б)У, підписане Ф. Коном та І. Куликом, у якому зазначалося, що «для ведення агітації і пропаганди серед робітників і трудящих національних меншин, для розробки і постановки перед партією і радянськими органами питань партійного і радянського будівництва, у рамках партійних постанов, що впливають з побутових та культурних особливостей цих мас, і для виконання спеціальних завдань партійних органів можуть створюватися при організаціях КП(б)У секції національних меншостей» [10, арк. 1–70].

Керівництво Центрального комітету польського бюро (ЦК ПБ) при ЦК КП(б)У в середині 1920-х рр. закликло співробітників польських секцій регулярніше проводити загальні збори та конференції поляків-комуністів і безпартійних, доносити до населення політику правлячої партії. Незабаром шомісяця стали скликатися загальні збори окремо для комуністів, безпартійних, молоді та жінок.

Таким чином, період 1921–1923 рр. був для польського населення УСРР сповненим планів і надій на майбутнє. Частина з них підтримувала програму більшовицької революції, вбачаючи у цьому визволення з-під утисків царської Росії. Національна політика щодо польської меншини, включаючи й курс на коренізацію, тісно пов'язувалася з утвердженням такої політичної

системи, яка б забезпечувала всеохоплюючу монополію комуністичної партії, радянізацію й ідеологізацію всіх сфер суспільного життя. Свідченням цього була діяльність партійних, комсомольських і профспілкових організацій Мархлевського польського адміністративно-територіального району та польських сільрад. Їхнє виділення диктувалося не стільки потребами польського населення, скільки тактичними міркуваннями і слугувало своєю ширмою, за якою приховувалася справжня мета тоталітарного режиму. Рішення про скасування району у жовтні 1935 р. насправді впливало вже з нової стратегії національної політики ВКП(б), її курсу на стирання національних відмінностей і формування нової спільноти – радянського народу. Це був сигнал до ліквідації й інших національних утворень, наступу на польську освіту та культуру.

Список використаних джерел

1. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: монографія / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.: табл.
2. Калакура О. Я. Українська полонія 1917–1939 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1995.
3. Національні меншини в Україні 1920–1930-ті роки: Іст. картограф. атлас / Упоряд. М. І. Панчук і ін. – К., 1995.
4. Оширов А. Коренизация в советском строительстве // Революция и национальности. – 1930. – №4-5. – С.110–114.
5. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.3273.
7. Там само. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.3236.
8. Там само. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.626.
9. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.6.
10. Там само. – Спр.209.
11. Там само. – Спр.318.
12. Там само. – Спр.324.
13. Там само. – Спр.10.
14. Там само. – Спр.172.
15. Шитюк М. М. Політика радянської влади щодо поляків південних районів України (20–30 рр.) // Україна і Польща в XX столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин, 2002.
16. Якубова Л. Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР: 20-ті – початок 30-х років XX ст. – К., 2004. – 452 с.
17. Iwanow M. Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939. – Warszawa – Wrocław: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1991. – 400 s.
18. Iwanow M. Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921–1938. – Warszawa: Agencja Omnipress, 1991. – 186 s.
19. Iwanow M. Przyczynek do historii Polskich Sekcji Narodowosciowych w WKP(b) 1920–1930 r. // Z pola walki. – 1988. – №3. – S.42.

References

1. Kalakura O. Ja. Poljaky v etnopolitychnykh procesah na zemljah Ukrainy u XX stolitti: monografija / NAN Ukrainy. Instytut politychnykh i etnonacional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa. – K.: Znannja Ukrainy, 2007. – 508 s.: tabl.
2. Kalakura O. Ja. Ukrain's'ka polonija 1917–1939 rokah: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. – K., 1995.
3. Nacional'ni menshyny v Ukraini 1920–1930-ti roky: Ist. kartograf. atlas / Uporjad. M. I. Panchuk i in. – K., 1995.
4. Oshirov A. Korenizacija v sovetskom stroitel'stve // Revoljucija i nacional'nosti. – 1930. – №4-5. – S.110–114.
5. Ukrain's'ke derzhavotvorenja: nevytrebuvanyj potencial: Slovyk-dovidnyk. – K., 1997.
6. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F.1. – Op.2. – Spr.3273.

7. Tam samo. – F.1. – Op.3. – Spr.3236.
8. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.626.
9. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.6.
10. Tam samo. – Spr.209.
11. Tam samo. – Spr.318.
12. Tam samo. – Spr.324.
13. Tam samo. – Spr.10.
14. Tam samo. – Spr.172.
15. Shytjuk M. M. Polityka radjans'koi' vlady shhodo poljaktiv pıvdennyh rajoniv Ukraїny (20–30 rr.) // Ukraїna i Pol'shha v XX stolıttı: problemy i perspektivy vzajemovıdnosyn, 2002.
16. Jakobova L. D. Social'no–ekonomıchne stanovıshhe etnichnyh menshyn v USRR: 20–tı – pochatok 30–h rokiv XX st. – K., 2004. – 452 s.
17. Iwanow M. Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939. – Warszawa – Wrocław: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1991. – 400 s.
18. Iwanow M. Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921–1938. – Warszawa: Agencja Omnipress, 1991. – 186 s.
19. Iwanow M. Przyczynek do historii Polskich Sekcji Narodowosciowych w WKP(b) 1920–1930 r. // Z pola walki. – 1988. – №3. – S.42.

Chernega P. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Ethnology and Local History of Faculty of historical education the National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), kafetno@ukr.net

Fesenko V. V., graduate student of department of ethnology and study of a particular region of Faculty of historical education the National Pedagogical Drahomanov University (Ukraine, Kyiv), victoria.fesenko@gmail.com

Administrative–territorial unit and local self–government bodies of the Polish ethnic minority in the USSR (1923–1932)

The scientific report is devoted to the study of the socio–legal status of the Polish ethnic minority, its administrative–territorial structure and local governments in the USSR in the 1920's and 1930's. The ways, forms and methods of implementing this policy are considered; the functioning of the system of special state bodies in the affairs of the Polish ethnic minority is analyzed.

Keywords: national policy, Polish ethnic minority, administrative–territorial structure.

* * *

УДК 908:[377.36(477.46)«192/193»

Ващенко А. П.,

аспірантка кафедри історії та культури України, ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди (Україна, Переяслав–Хмельницький), karpan22@ukr.net

Корсунський педагогічний технікум як осередок краєзнавчого руху на Черкащині у 20–30–х рр. ХХ ст.

Висвітлюються основні тенденції краєзнавчої діяльності закладів освіти на території Черкащини на прикладі Корсунського педагогічного технікуму у 20–30–х рр. ХХ ст. При написанні статті автором було застосовано принципи історизму, системності та наукової об'єктивності.

На 20–30–ті рр. ХХ ст. припадає піднесення краєзнавчого руху, а заклади освіти стають провідними центрами краєзнавчих досліджень. Проаналізовано розвиток краєзнавства у Корсунському педагогічному технікумі на прикладі діяльності природничо–краєзнавчого гуртка, який був створений у 1923–1924 рр. Також проаналізовано значення краєзнавчих екскурсій для вивчення курсу «Краєзнавство».

Ключові слова: краєзнавство, Черкащина, заклади освіти, краєзнавчі екскурсії, природничо–краєзнавчий музей, краєзнавча діяльність, краєзнавчі осередки, Корсунський педагогічний технікум.

У сучасних умовах державотворення України триває процес оновлення змісту та модернізації

освіти. Продовжує залишатися актуальним у наш час і формування національної самосвідомості та виховання патріотизму у підростаючого покоління. Тому провідну роль відіграють завдання, метою яких є відродження історичної пам'яті українського народу. Саме тому освітньому краєзнавству відводиться провідна роль у вихованні молоді, яка є спрямованою на залучення підростаючого покоління до дослідження та вивчення регіональної історії та культури, поваги до традицій українського народу, шанобливого ставлення до історичних пам'яток та формування чіткої громадянської позиції. Яскравим прикладом для нас слугує досвід 20–30–х рр. ХХ ст., який полягав у тому, що краєзнавство було покладено за основну ідею навчально–виховного процесу, відбувалася підготовка педагогічних кадрів до краєзнавчої діяльності, створювалися краєзнавчі експозиції, розвивалася краєзнавчо–екскурсійна справа та друкувалася краєзнавча навчально–методична література.

Mema – проаналізувати внесок Корсунського педагогічного технікуму в справу розвитку краєзнавства в регіоні.

Дослідженням питання щодо краєзнавчої діяльності у навчальних закладах у зазначений період не була предметом спеціального вивчення і потребує детальнішого вивчення. Даною темою займалися такі дослідники сучасності: Л. Войтова, В. Савчук, О. Кашаба, О. Костюкова, А. Железко та інші вітчизняні дослідники.

У своїх роботах Л. Войтова дослідила історико–педагогічну літературу та архівні матеріали з розвитку шкільного краєзнавства у загальноосвітніх навчальних закладах України 20–30–х рр. ХХ ст. [1–2]. Дослідженню та розвитку шкільного краєзнавства на теренах України, та зокрема на території Поділля присвятив свої роботи В. Савчук. Також ним було висвітлено процес створення підручників із краєзнавства. О. Кашаба розкрила роль освітян–краєзнавців Харківщини в історіографічному процесі 20–х – початку 30–х рр. ХХ ст. [7, с. 1]. Важливе місце для розуміння особливостей краєзнавчо–екскурсійної справи в Україні у 20–х рр. ХХ ст. мають дослідження О. Костюкової. Також варто виділити публікацію А. Железко «Роль освітніх закладів у дослідженні історії рідного краю в 1919–1929 рр.» у якій було досліджено та проаналізовано основні тенденції краєзнавчої діяльності у освітніх закладах.

Також у написанні статті були використано праці І. Зеленського «Як ми готуємо вчителя–краєзнавця» та А. Фещенко «Краєзнавча робота у Корсунському педтехнікумі», які були надруковані у журналі «Краєзнавство» у 1927 та 1928 рр.

Отже, зазначена тема в досліджувалася в українській історіографії, в основному, на прикладах регіональних досліджень або побіжно в окремих публікаціях.

Період 20–30–х рр. ХХ ст. прийнято вважати «зоряним часом» українського краєзнавства, коли краєзнавчі дослідження досягли найбільшого піднесення. Одним із осередків краєзнавчого руху та досліджень були навчальні заклади, оскільки комплексні навчальні програми, запроваджені в 20–30–х роках ХХ ст. базувалися на одному з провідних принципів – краєзнавчому, що полягав у тому, що вивчення будь–яких явищ та предметів здійснювалося від свого,